

HET VROEGERE OUDEMANNEN- OF HEILIGE- GEESTHUIS EN HET OUDEVROUWENHUIS TE ROTTERDAM

DOOR J. VERHEUL DZN.

HET OUDEMANNENHUIS

BEGIN Augustus 1937, werd in een artikel van de Nieuwe Rotterdamsche Courant gewag gemaakt van de niet lang geleden plaats gehad hebbende verminking der Synagoge aan de Boompjes te Rotterdam. Het schilderachtige houten torentje op het dak was verwijderd en het fraai versierde houten bord boven de kroonlijst, ontworpen als omlijsting der wijzerplaat van het uurwerk, op hinderlijke wijze van vorm veranderd. Het totaal aspect van den statigen gevel, dateerende uit 1725, had hierdoor zeer geleden, hetgeen vele ingezetenen, die voelden voor het behoud van de in deze stad nog maar schaarsche overblijfselen op architectonisch gebied uit vroegere tijden, aanstoot heeft gegeven.

Nog meer zullen die zich ergeren, wanneer zij vernemen, dat het in 't voornemen van het kerkbestuur der Joodsche gemeente ligt, deze oude Synagoge, waaraan voor haar zoo vele herinneringen zijn verbonden, noodgedrongen weldra te verkoopen of te sloopen.

En zoo verdwijnt in deze stad het eene oude historische bouwwerk na het andere. In de laatste jaren vielen o.m. het Oudevrouwenhuis, de Oosterkerk en de Waalschekerk aan de Hoogstraat, het Zakkendragershuis aan de Nieuwe Markt en het Gerechtsgebouw aan het Haagscheveer onder den moker. Oud Delfshaven met zijn mooie haven en sluis wordt verwaarloosd en wat zal er van de prachtige Delftsche poort terecht komen, wanneer dit gevaarte wordt verrold naar de nieuw aangewezen plaats?

Hopen wij 't beste daarvan!

Aan het oosteinde der smalle Hoogstraat stonden korter of langer geleden de Oosterkerk, het Oudemannenhuis, het Oudevrouwenhuis, het Pest- of Dolhuis en het Gasthuis. Van al die gebouwen is thans nog alleen over het vrij om-

vangrijke gebouw, dat eertijds als Heiligegeesthuis was gebouwd, doch gewoonlijk het Oudemannenhuis genoemd werd. Het behoort tot de oudste van de nu nog bestaande liefdadige instellingen van Rotterdam en is kort voor 1430 gesticht door Aelwijn Floriszoon van der Meer en zijn vrouw Maritje. Het bestuur werd opgedragen aan het college van Heiligegeestmeesters, de toenmalige armenverzorgers. In 1563 brandde het oorspronkelijk gestichte gebouw geheel af, doch spoedig daarna werd op dezelfde plaats een ander gebouw opgetrokken¹⁾.

In 1805 werd dit gebouw aan het Algemeen Stadsarmbestuur toegewezen en werden na veel onderhandelingen de 13 oude mannen en de 2 proveniers uit het Heiligegeesthuis in het Proveniershuis aan de Schie ondergebracht, terwijl den Regenten van het Heiligegeesthuis, of zooals het ook genoemd werd, van de kamer van XIII, slechts enkele vertrekken in het oude huis aan de Hoogstraat werden gelaten, ter opberging van meubels²⁾. Na een proces over den eigendom van dit oude huis, waarbij de stad in het ongelijk werd gesteld, kon deze bij minnelijke schikking eigenares van het gebouw worden tegen betaling van f 75.000,— aan de kamer van XIII.

De Regenten lieten daarna een nieuw, kleiner Heiligegeesthuis in de Gerard Scholtenstraat bouwen, dat, volgens het ontwerp van den architect J. Verheul Dzn. uitgevoerd, op 1 April 1898 feestelijk kon geopend worden en volgens de traditie betrokken door dertien oude mannen. De in de nabijheid gelegen Aelwijn Florisstraat herinnert aan den stichter van deze oude bloeiende instelling, welke bovendien nog onderstand verschaft in den vorm van levensmiddelen en brandstoffen aan minstens driehonderd bedeelden.

Tegenwoordig wordt het Oudemannenhuis voor allerlei doeleinden gebruikt o.a. voor den gemeentelijken dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon, het bureau Rechtsbijstand voor minvermogenden, de gemeenteapotheek, de rijkscontrôle op

1) Uitvoerig wordt de geschiedenis van het Heiligegeesthuis behandeld in het belangrijke werk van Mr. S. Muller Hzn.

2) Het oude, karakteristieke, schilderachtige Proveniershuis werd voor de uitbreiding der stad ten westen van de Schie, in 1895 gesloopt.

de steunverleening, voor woning van den huisbewaarder, werkplaatsen en bergruimten. Ook dit oude gebouw is, in zijn huidigen toestand, vrijwel ten doode opgeschreven, het is verzakt, uitgewoond en daarbij niet op voldoende wijze onderhouden. Lang zal het dan ook niet meer duren of het komt onder sloopers handen. Het kwam mij daarom gewenscht voor er nog even de aandacht op te vestigen.

Zooals reeds gezegd is, werd in 1563 het oorspronkelijke, omstreeks 1430 door Aelwijn Floriszoon van der Meer gestichte Heiligegeesthuis door brand vernield. Kort daarna werd op dezelfde plaats een nieuw gebouw gezet, dat in 1705 door bouwvalligheid moest worden vernieuwd en ook gelijktijdig vergroot werd naar het ontwerp van den bekwamen bouwmeester Sander de Bruyn, stadsarchitect van 1714-1723. De hierbij gevoegde teekening, geeft den hoofdgevel van het gebouw weer, zooals die door hem is ontworpen. De gevel was in hoofdzaak opgetrokken in baksteen, met blok-lisenen van bergsteen op de hoeken, had in het midden een voorspringend gedeelte en werd van boven afgesloten door een forsche houten kroonlijst, door triglyphen ingedeeld. Een hoog dak met een drietal dakvensters en twee zware hoek-schoorsteenen dekte het bouwwerk.

Het voornaamste van den gevel is de rustige indeeling der vensters en de fraaie in zandsteen uitgevoerde poort-ingang, die een halfcirkelvormige deuropening heeft, omgeven door breede pilasters met kroonlijst, waarvan het fries eveneens door triglyphen is ingedeeld. Deze ingang is uitgevoerd in den trant der Dorische orde.

De pilasters hebben een laag basement, dat door de op-hooging van de Hoogstraat iets in hoogte is verminderd. Een breede stoep lag voor dezen ingang, waarbij een voor het gebouw geplaatst hek aansloot. Boven het hoofdgestel zijn in de as der pilasters twee fraai geproportioneerde gebeeld-houwde mansfiguren aangebracht, voorstellende een wel-gestelden en een behoeftigen grijsaard. Op den voet dezer beelden zijn de letters P. V. B. - I. F. ingehakt, waarvan de drie eersten als een gecombineerd letterteeken de initialen zijn van den Rotterdamschen beeldhouwer Pieter van Brugge, die in 1659 te Rotterdam geboren is en aldaar in 1712 over-

leed. Hij werd begraven in de aan het Oudemannenhuis grenzende Oosterkerk. De letters I. F. kunnen beteekenen *Johannis Filius*, d.w.z. de zoon van Jan of Johan. De vader van Pieter van Brugge heette inderdaad Jan. In de bouwrekeningen van het Oudemannenhuis komt een post voor van gemaakt beeldhouwwerk door Pieter van Brugge. Het beeldhouwwerk is zeer verdienstelijk en sluit in vorm en verhouding, voortreffelijk aan bij de architectonische samenstelling van den hoofdingang.

Later is deze hoofdgevel, waaraan door den ontwerper veel aandacht was besteed, nog al gewijzigd en daardoor minder mooi geworden. In 1856 heeft men het hooge dak verlaagd en is het gemetselde attiek boven de kroonlijst en het houten klokkentorentje, welks uurwerk van het Gasthuis afkomstig is, daarop geplaatst. De mooie oude baksteen zoowel van den voor- als van den zijgevel werd gecement en vuil geel geverfd, het hekwerk voor den gevel aan de Hoogstraat kwam te vervallen en door ophooging van de straat zakte het gebouw iets meer in den grond. Sedert dien tijd is ook de bekende stadsapotheek in het gebouw ondergebracht.

Ook het interieur is door de veranderde bestemming van het groote gebouw nog al verminkt, zoodat er maar weinig is overgebleven van het vele, dat inwendig dit gebouw sierde, en meer luxe vertoonde dan men bij liefdadige instellingen gewoonlijk aantreft.

Alleen de groote hal van 7.50×18 M., die aan den hoofdingang grenst, is nog wel de moeite waard, aandachtig bekeken te worden. Vele ingezetenen onzer stad zullen, naar ik vermoed, daarin nimmer een blik geworpen hebben.

Aan de smalle zijde van deze fraai in stuc bewerkte hal, waren nog voor korten tijd boven de breede deuren, die toegang verleenden tot de twee hoofdvertrekken, geschilderde paneelen aanwezig, die in 1770 door den Rotterdamschen schilder J. Stolker zijn vervaardigd. Het mooie flauw gewelfde plafond, dat de hal overspant, is rijk versierd met stucornament in den Lodewijk XIV stijl. De wapens van de autoriteiten, wier namen vermeld zijn op het groote wandbord tegenover den hoofdingang, zijn daarin verwerkt, terwijl het gewelfde plafond aan twee kanten door een in vakken in-

gedeeld kruisgewelf, wordt doorsneden. Het wandbord, dat door lijstwerk is omgeven, wordt bekroond door het stads-wapen gedekt met kroon en gehouden door twee leeuwen. Het geheel, fraai versierd door bladwerk, maakt een decoratieve indruk. Het opschrift op dit wandbord luidt:

Onder de
Regering van Haar Ed. Ed. Gr. Agtb:
Heeren Burgermeesteren
der Stad Rotterdam.
d'Hr. Mr. Willem van Hogendorp.
President.
d'Hr. Adriaan Roosmalen.
d'Hr. Josua van Belle
Vry Hr. van St. Huyberts-Geregt
Ambagts-Hr. van Noord Waddings Veen,
Slewyk, Etc.
d'Hr. Govert Koolbrant.
Fabryken.
d'Hr. Pieter de Mey.
d'Hr. Samuel Beyer.
d'Hr. Abraham Elsevier.
Oud-Burgermeesteren.
Is den Eersten Steen van dit Gebouw
gelegd door
Ionk-Hr. Diedrik van Hogendorp.
Op den 10en Junij 1705.
Als Regenten van 't Huys
waren
Johan Griffit,
Doenardus Hage.
Abraham Koolbrant.
Pieter du Feu.
Bouw-Meester
Sander De Bruyn.

In het linker zijvertrek, grenzende aan deze hal, vroeger de Regentenkamer, is nog een oude fraaie, hooge schouw te zien, die een geschilderd schoorsteenstuk moet hebben gehad, vervaardigd door een tijdgenoot van Sander de Bruyn, den architect-schilder Adriaen van der Werff.

De fraaie, groen geschilderde Lodewijk XVI betimmering van dit vertrek, de oude regentenborden en eenige meubelen zijn bij den bouw van het nieuwe huis in de Gerard Scholtenstraat, daarin opnieuw geplaatst. Eveneens is een rijk gebeeldhouwde en gepolychromeerde gedenksteen, voorstellende een maaltijd der oude mannen in vroegeren tijd, in een der nieuwe zaalwanden aangebracht.

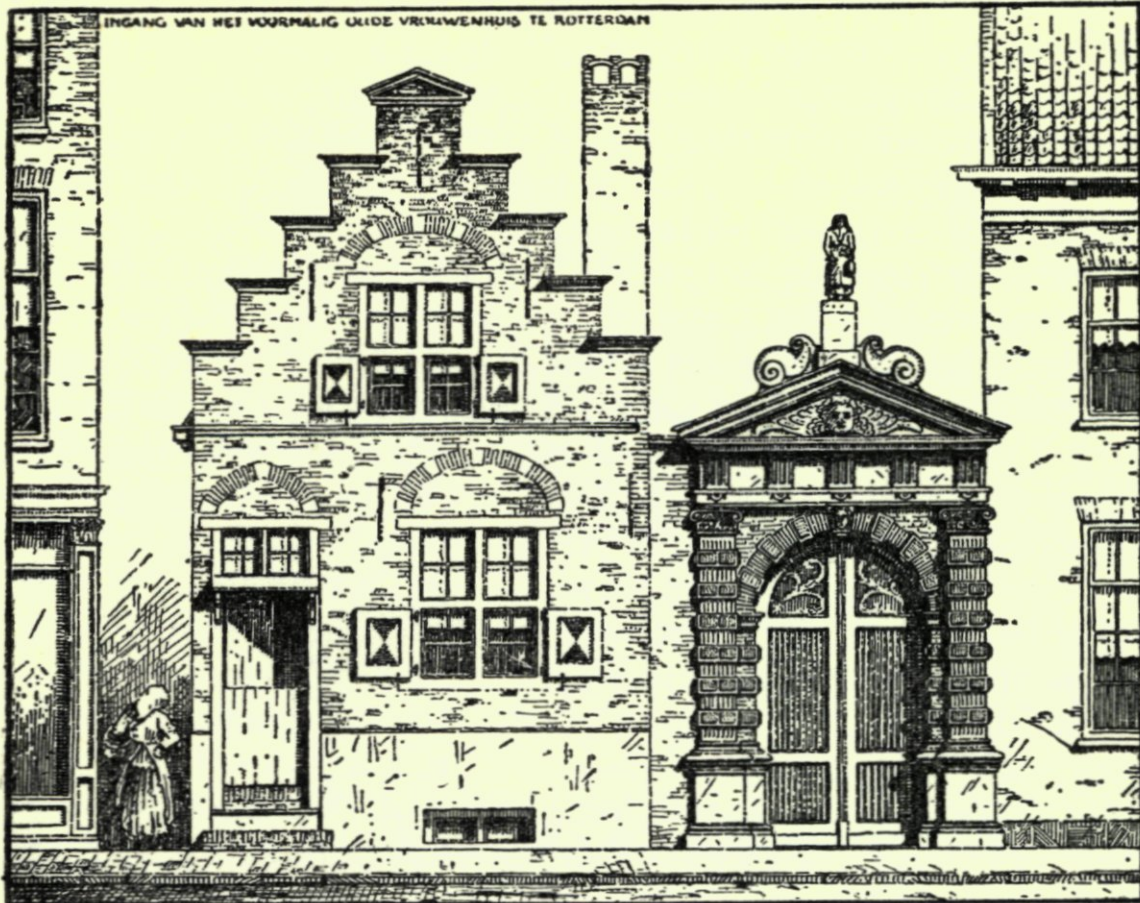
Niettegenstaande het oude gebouw veel veranderingen heeft ondergaan, gaat er toch nog van den eenvoudigen voorgevel met de fraaie ingangspoort en het klokketorentje als bekroning, alsook van het eenvoudige interieur, dat aan de groote hal aansluit, een zekere bekoring uit.

Al is er thans nog geenszins besloten, dit groote gebouw te sloopen, het gevaar daarvoor is niet denkbeeldig. Er bestaat echter nu nog gelegenheid, door een eenvoudige restauratie, door zorgvuldiger onderhoud en, door het zoo mogelijk teruggeven van wat er thuis behoort, het bouwwerk nog geruimen tijd in stand te houden ten dienste van allerlei nuttige doeleinden.

HET OUDEVROUWENHUIS

Een tweede liefdadige instelling, ongeveer op dezelfde leest geschoeid, was het Gereformeerd Oudevrouwenhuis, dat vroeger eveneens aan de Hoogstraat gelegen was, ongeveer een 60 M. dichter bij het Oostplein. Het was in het jaar 1622 gebouwd op een terrein van het voormalige Predikheerenklooster naast het Groote Gasthuis. In 1783 werd het oude gebouw vernieuwd en kreeg het een 18e eeuwsch karakter.

Dat deze instelling ook in 't kort hier wordt besproken en toegelicht door een door mij gemaakte penteekening, vindt zijn verklaring in het feit, dat de naam van beide instellingen in de geschiedenis dikwijls vereenigd voorkomt. Zelfs is er sprake van geweest, dat in 1805, toen de gemeente over het Oudemannenhuis ging beschikken, de 13 oude mannen in het Oudevrouwenhuis ondergebracht zouden worden, wat niet gelukte, daar het reglement van die instelling dit niet gedoogde.

22. Poortje van het voormalige Oude Vrouwenhuis met belendend 17de eeuwsch huisje. Naar een penteekening van den architect J. Verheul Dzn.

Tot het jaar 1485 stond het Oudevrouwenhuis bekend als het St. Elisabethshuys of Susterhuys, later, na de Hervorming, werd het als 't Gereformeerd Oudevrouwenhuis of ook wel de kamer van XVII aangeduid. Na een grondige reorganisatie werd o.m. bepaald, dat er niet meer dan 17 inwonsters in het huis opgenomen mochten worden.

In het begin van April 1904 nam de Gemeenteraad het m.i. noodlottige besluit, het Oudevrouwenhuis met zijn schilderachtig 17e eeuwsch zandsteen toegangs-poortje, als ook het daarnaast gelegen bescheiden, maar bijzonder typisch Oud-Hollandsche huisje te doen sloopen. Het poortje, dat bekroond was door een aardig zandsteen beeldje, voorstellende een oud vrouwtje steunende op een stokje, in den volksmond „Kaatje” genoemd, was bij jong en oud bekend.

De bedoeling van deze slooperij was, om door door-

trekking van de achter het huis gelegen St. Janstraat een beteren verkeersweg te scheppen van de Hoogstraat naar den Goudschesingel, wat niet zoo noodzakelijk is gebleken als men toen heeft gedacht. Waardevolle overblijfselen, al jaren uit piëteit gespaard, kwamen hierdoor te vallen. Vooral mooie proporties en goede detaillering kenmerkten het uit 1650 dateerende poortje; bovendien was het beeldje van het oude vrouwtje bijzonder karakteristiek.

Het Oudevrouwenhuis werd in 1455 door Daem Stoppelmanszoon gesticht „ten nut en oirbaar der Oude Vrouwkens” en tot 1619 was het gevestigd aan de oostzijde der Lombardstraat. Toen de stad een deel van het terrein dezer instelling noodig had voor den bouw der Vleeschhal, werd na herhaald overleg een terrein aan de Hoogstraat beschikbaar gesteld, waar het nieuwe Vrouwenhuis gebouwd kon worden¹⁾. Het gesticht was tamelijk behoeftig, doch in 1783 bracht een flink legaat de instelling in betere conditie. Het geheele voorpand met uitzondering van het poortje werd toen vernieuwd. Het afgebeelde huisje links van het poortje, dat van kruisvensters en luiken voorzien en met blindbogen was afgedekt, vormde met den in baksteen uitgevoerden trapjesgevel nog een zeldzaam ongeschonden geheel. Het was de voorzijde van een 12-tal woningen, voor een groot deel uitkomende aan de ter linkerzijde grenzende Vrouwenhuisgang, welke door niveauverschil van de Hoogstraat vrij hellend naar het Achterklooster afliep. Deze woningen waren „bij de Stadt ten harer eigen costen getimmerd”. Zes daarvan werden in 1662 aan het Oudemannenhuis in ruil gegeven voor „acht oude huyskens aan de Pannecoekstraat, welke huisjes ten behoeve van de Stadt zijn afgebroken, ende geappropriëerd tot de Nieuwe Merckt aldaar”.

Den 5en October 1895 werd de inrichting overgebracht naar het betrekkelijk nieuwe groote huis van de buitenplaats „Vredenhof” aan den Oudedijk, eertijds eigendom van den Heer A. Cankrien, totdat men besloot de instelling te sluiten en de enkele laatste verpleegden elders onder te brengen.

1) De Vleeschhal, waarvan hier sprake is werd in 1875 afgebroken en vervangen door een nieuwe Vleeschhal, die in 1932 is gesloopt. Zie Rotterd, Jaarboekje van 1937, blz. 171.

De buitenplaats met opstallen werd in 1930 verkocht en het vrijgekomen terrein met woonhuizen volgebouwd. Hiermede verdween deze oude liefdadige instelling voor goed van het tooneel.

GEEN BURENGERUCHT!

Alewijn Henricxz. geeft Henrick Maertsz. Cnapper gifte en eygendom van een huijs ende erff staende in de Westwagenaestraet, enz., met voorwaerden dat deselve Henrick Maertsz. oft bezitters van sijn voorseijt huijs en erff geduyrende den tijde dat Heer Balthasar Melchior Mons pater wesen sal van den convente van Sinct Aechten, recht over dit huijs staende, int selve huijs nyet en sal mogen stellen eenige smeeden, cuypers, cooperslagers ofte dyergelijcke groot geluytslaende ambtsluden, omme de voorseyde pater in sijne voornoemde convente gerustelijck te mogen studeren ende in sijne studys nyet te perturberen. Mer sullen naer den tijt van den voorseijden pater selve wel mogen doen, al achtervolgende seeckere voorwaerden tusschen de voorseijde Alewijn ende de pater daernae gemaect.

Gifteboek 17 Maart 1568.